

EUGENIUSZ NAJLEPSZY, RENATA STAWARSKA

MIĘDZYNARODOWY HANDEL I TRANSFER CZYNNIKÓW PRODUKCJI W UGRUPOWANIACH KRAJÓW EWG I RWPG

I. WSTĘP

Głównym celem niniejszej analizy jest próba oceny porównawczej tych przemian i tendencji w międzynarodowych powiązaniach handlowych, kapitałowych i technologicznych, jakie wystąpiły w ramach EWG i w skali RWPG z początkiem lat osiemdziesiątych.

Poważnym utrudnieniem badań porównawczych prowadzonych w tej dziedzinie są duże różnice w rozwoju społeczno-gospodarczym krajów należących do dwóch przeciwstawnych ugrupowań integracyjnych, zachodzące w bardzo zróżnicowanym tempie przemiany w strukturze powiązań rzeczowych i instytucjonalnych. Do istotnych czynników nie sprzyjających bezstronnej analizie należą także gwałtowne zmiany pozycji politycznej i gospodarczej niektórych krajów na arenie międzynarodowej i zaostrzające się objawy kryzysowe. Niezależnie od wpływu odmienności polityczno-ustrojowych, na tempo i strukturę obrotów handlowych i przepływu czynników produkcji w skali międzynarodowej w coraz większym stopniu oddziałują tendencje i warunki o charakterze globalnym, a mianowicie:

— rosnące koszty i trudności związane z poszukiwaniem dostępu do surowców i materiałów podstawowych (paliwa, energia, żywność),

— problemy i koszty związane z ochroną naturalnego środowiska człowieka wobec możliwości wystąpienia klęsk ekologicznych (ochrona wód, atmosfery, gleb i lasów),

— przemiany demograficzne w świecie, w strukturze modelu konsumpcji społeczeństw krajów europejskich i Trzeciego Świata¹. Wszystkie te czynniki muszą sprawiać, że ocena porównawcza kierunków przemian i tendencji w sferze powiązań międzynarodowych w skali EWG i RWPG jest trudna, a ścisła jej kwantyfikacja w praktyce niemożliwa.

Ze względu jednak na polityczną i gospodarczą doniosłość tego zagadnienia warto i należy podejmować próby badań ilościowych i jakości-

¹ Por.: J. Kotyński, *Struktura handlu międzynarodowego*, Warszawa 1979, s. 10.

wych, nawet w warunkach ograniczonej informacji statystycznej i niepełnej znajomości wielu realiów procesów gospodarczych w ugrupowaniach integracyjnych EWG i RWPG. Chodzi bowiem głównie o odzwierciedlenie podstawowych właściwości i trendów przemian strukturalnych w sferze międzynarodowych powiązań handlowych, kapitałowych i technologicznych na tle procesów integracji gospodarczej w skali europejskiej. Ich rozpoznanie daje często dobry wgląd w procesy funkcjonowania rynku międzynarodowego i stwarza warunki do formułowania ocen dotyczących przyszłości.

Podejście takie nie wyczerpuje jednak wielu innych aspektów porównawczej analizy przemian w rozmiarach i strukturze powiązań rzeczowych w skali międzynarodowej pod wpływem procesów integracyjnych zachodzących w ramach EWG i RWPG.

2. PRZEKSZTAŁCENIA W ROZMIARACH I STRUKTURZE OBROTÓW HANDLOWYCH

2.1. WŁAŚCIWOŚCI POWIĄZAŃ HANDLOWYCH KRAJÓW EWG

EWG (10) zajmuje dominującą pozycję w światowych obrotach handlowych. Jej udział w 1980 r. stanowił 33% światowego eksportu (w tym 17,6% to eksport wewnątrz ugrupowania) i 34,6% światowego importu (17,6% to import wewnątrz EWG). Udział EWG w światowym handlu artykułami przemysłowymi w 1980 r. wyniósł 26,5% (dla porównania: USA 16%, Japonia 14%). Artykuły przemysłowe stanowiły w tymże roku 84% eksportu Wspólnoty. Przekształcenia strukturalne i procesy specjalizacyjne w EWG będą więc czynnikiem decydującym o miejscu Wspólnoty na rynku międzynarodowym.

Handel EWG rozpatrywać należy w podziale na obroty wewnątrz i poza EWG. Obroty wewnątrz EWG cechowała od początku istnienia ugrupowania dynamika wyższa niż tempo wzrostu GDP lub handlu ogółem, co związane było z efektami utworzenia unii celnej. Handel wewnątrz EWG ma szczególne znaczenie dla krajów założycielskich (dłuższy okres adaptacyjny do warunków konkurencji wspólnego rynku), a zwłaszcza dla krajów małych. Odmienna jest również struktura towarowa handlu wewnątrz i poza EWG, co zilustrujemy danymi statystycznymi.

O znaczeniu handlu wewnątrz EWG dla poszczególnych państw członkowskich świadczą dane tabeli 1.

Porównanie struktury towarowej (do 1977 r.) wskazuje na podstawowe znaczenie pozycji „maszyny i sprzęt tranzytowy” w obrotach wewnątrz EWG oraz w eksporcie poza EWG. Kolejną pozycją są „półprodukty, podzespoły, elementy do montażu”, które stanowią około 20%

Tabela 1

Handel wewnątrz EWG

Kraj	% całego eksportu		% GDP		
	1958	1982	1958	1973	1982
RFN	36	48	6	9	13
Francja	28	49	3	8	8
Włochy	34	46	3	7	10
Holandia	57	72	22	29	35
Belgia + Luksemburg	53	71	17	35	43
Wielka Brytania	20	41	3	6	9
Irlandia	84	71	21	25	33
Dania	58	49	16	10	13
Grecja	50	46	4	5	5
EWG – 10	35	52	5	10	13

Źródło: The Economy of the European Community 1984, nr 7 - 8, s. 97.

zarówno obrotów wewnątrz EWG, jak i eksportu poza ugrupowanie (co częściowo związane jest z funkcjonowaniem korporacji międzynarodowych). Istotną pozycją obrotów wzajemnych i eksportu EWG są towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego (odzież, sprzęt fotograficzny i filmowy, sprzęt hi-fi — dane te nie obejmują jeszcze inwazji sprzętu japońskiego).

Zmiany struktury towarowej handlu wewnątrz i poza EWG² przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Zmiany struktury towarowej handlu EWG (w %)

Wyszczególnienie	Handel wewnątrz EWG			Handel „zewnątrzny” EWG					
				import			eksport		
	1970	1973	1977	1970	1973	1977	1970	1973	1977
Żywność, napoje, wyroby tytoniowe	13,3	14,4	13,9	18,4	17,4	14,0	7,2	7,7	6,3
Paliwa	4,4	4,7	7,4	16,6	19,0	28,7	2,9	3,1	4,3
Surowce	5,8	5,5	4,7	20,1	18,1	13,4	2,7	2,8	2,3
Maszyny i sprzęt transportowy	20,1	29,2	20,3	13,4	14,5	14,3	41,6	41,1	43,1
Produkty chemiczne	9,4	10,0	11,1	5,0	4,5	4,6	11,2	11,4	11,7
Półprodukty, podzespoły przemysłowe	25,3	24,7	21,8	20,1	18,2	15,1	22,9	23,0	20,8
Towary konsumpcyjne pochodzenia przemysłowego	10,3	10,6	10,8	5,2	7,2	7,9	9,8	9,3	9,2
Różne	1,4	0,9	1,0	1,2	1,1	2,0	1,7	1,6	2,3
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: *Changes in Industrial Structure in the European Economies*, Brussels 1978, s. 30.

² W 1980 r. wartość obrotów wewnątrz EWG wyniosła 251 mld ECU, a obrotów z otoczeniem EWG 221 mld ECU.

W handlu zewnętrznym EWG 68% eksportu dostarcza 6 gałęzi gospodarki: przemysł metalowy, przemysł chemiczny, przemysł wyrobów mechanicznych i elektrycznych, przemysł samochodowy i środków transportu oraz przetwórstwo artykułów rolnych. Do najpoważniejszych eksporterów w poszczególnych branżach należą: Belgia — wyroby przemysłu metalowego, Holandia — chemikalia i artykuły żywnościowe, RFN Włochy — wyroby przemysłu metalowego, Francja — przemysł lotniczy i taboru kolejowego. Głównymi eksporterami wyrobów przemysłu włókienniczego i odzieżowego są RFN i Włochy.

Względnie wysokie udziały (w proporcji do ogólnego potencjału) odnotowują Irlandia w eksporcie artykułów żywnościowych oraz Dania w eksporcie artykułów żywnościowych i produktów przemysłu maszynowego³.

W handlu wewnątrz EWG możemy zaobserwować między innymi następujące prawidłowości:

- specjalizacja RFN i Francji na rynku Wspólnoty skoncentrowana jest w tych samych gałęziach, jak na rynku międzynarodowym (z wyjątkiem środków transportu dla Francji),

- rynek Wspólnoty ma dla włoskiego przemysłu włókienniczego, odzieżowego i obuwniczego znacznie większe znaczenie niż rynek międzynarodowy,

- rośnie znaczenie rynku Wspólnoty dla przemysłu brytyjskiego (większe udziały niż na rynku międzynarodowym odnotowują przemysły: odzieżowy i obuwniczy, urządzeń elektrotechnicznego przetwarzania danych, maszyn biurowych, rud metali),

- ogólnie do towarów, dla produkcji których rynek Wspólnoty ma większe znaczenie niż rynek międzynarodowy, zaliczyć można: produkty żywnościowe i tytoniowe, wyroby włókiennicze, artykuły gumowe i plastikowe, artykuły odzieżowe i obuwnicze, papier i wyroby z papieru, maszyny biurowe i dla elektronicznego przetwarzania danych, meble drewniane, rudy metali. Możemy tu więc wyodrębnić towary, w których handlu istotną rolę odgrywają koszty transportu, jak i te, które tracą konkurencyjność na rynku międzynarodowym, a na rynku Wspólnoty cieszą się ochroną wynikającą zarówno ze wspólnej polityki handlowej, jak też rolnej i przemysłowej.

2.2. ROZWÓJ I STRUKTURA POWIĄZAŃ HANDLOWYCH MIĘDZY KRAJAMI RWPG

Wyrazem procesów pogłębiania się międzynarodowej specjalizacji produkcji krajów RWPG jest dalszy rozwój wymiany międzynarodowej w skali całego ugrupowania. Dla zilustrowania dotychczasowego prze-

³ Por.: *The Competitiveness of European Community Industry*, EEC Commission, Brussels March 1982.

Tabela 3

Dynamika eksportu krajów RWPG w porównaniu
z dynamiką eksportu światowego
(w cenach bieżących)

Okres	Średnie roczne tempo wzrostu eksportu	
	krajów RWPG	światowego
1966 - 1970	9,3	11,2
1971 - 1975	20,1	23,4
1976 - 1980	14,1	18,6

Źródło: UNCTAD *Trade and Development Report 1982*,
New York 1982, s. 72- 76.

Tabela 4

Rozmiary i struktura geograficzna obrotów handlu zagranicznego krajów członkowskich RWPG
w latach siedemdziesiątych

Wyszczególnienie	1966		1970		1975		1980	
	w mld dol	w %	w mld dol	w %	w mld dol	w %	w mld dol	w %
Eksport ogółem	19,9	100,0	30,8	100,0	75,7	100,0	155,6	100,0
w tym do:								
krajów RWPG	12,3	62,1	18,1	59,5	41,2	55,6	75,9	49,0
krajów OECD	3,9	20,4	6,3	21,9	18,7	25,6	44,8	29,0
krajów rozwijających się	1,1	9,2	4,3	15,5	12,1	16,4	29,4	19,3
Import ogółem	20,0	100,0	30,1	100,0	86,6	100,0	150,8	100,0
w tym do:								
krajów RWPG	11,8	59,2	18,6	61,0	43,0	49,0	76,5	51,2
krajów OECD	2,3	22,4	7,8	25,9	30,1	35,3	49,5	33,0
krajów rozwijających się	2,0	10,1	3,3	11,6	11,2	13,2	24,8	15,9

Źródło: Obliczenia własne według UNCTAD *Trade*, UNCTAD - *Handbook of International Trade and Development Statistics*, New York 1982, s. 75 - 78.

biegu wymiany handlowej krajów RWPG posłużymy się danymi statystycznymi. Ograniczymy się przy tym do przedstawienia ogólnej dynamiki eksportu omawianej grupy krajów członkowskich w porównaniu z dynamiką eksportu światowego oraz do oszacowania udziału krajów RWPG w handlu światowym.

Pomimo istotnych niedostatków danych statystycznych, które nie odzwierciedlają należycie zmian fizycznych rozmiarów i struktur obrotów handlowych, można wstępnie zasygnalizować następujące prawidłowości.

Po pierwsze, przeciętne w całym analizowanym okresie roczne tempo wzrostu eksportu krajów RWPG (jeśli pominąć duży skok we

Tabela 5

Udział krajów RWPG w handlu światowym w latach siedemdziesiątych

Lata	Udział w % w:		
	importcie światowym	eksportcie światowym	w obrotach
1965	10,1	10,5	10,2
1970	9,6	10,2	9,9
1975	8,7	8,8	8,7
1980	7,7	7,9	7,8

Źródło: Zestawiono na podstawie *Rocznika Statystyki Międzynarodowej 1981*, Warszawa 1982 (UN *Monthly Bulletin of Statistics* 1981).

wzroście tego eksportu w połowie lat siedemdziesiątych) było znacznie niższe od tempa wzrostu eksportu światowego.

Po drugie, chociaż wskaźniki dynamiki eksportu krajów RWPG zmieniały się w stosunkowo szerokim przedziale, to jednak wartości liczbowe tych wskaźników ujawniają załamanie się tendencji wzrostowej; przybliżają się one stopniowo do poziomu wyjściowego (z lat 1966 - 1970). Natomiast wartości liczbowe podobnych wskaźników eksportu światowego, aczkolwiek uległy pewnemu obniżeniu, ustabilizowały się na względnie wysokim poziomie.

Po trzecie, na skutek obniżania się tempa wzrostu eksportu krajów RWPG udział ich w eksporcie światowym wykazuje zdecydowaną tendencję spadkową. Od 1965 r. udział ten stopniowo zbliża się do najniższego swego poziomu 6,5 - 7% w latach 1950 - 1955.

Analizując powyższe tendencje należy jednakże uwzględnić fakt, że sytuacja poszczególnych krajów członkowskich RWPG jest w tym względzie dość odmienna. Ze względu na duże różnice w potencjale gospodarczym, w liczbie ludności, obszarze rynku stopień ich zaangażowania w procesy międzynarodowego podziału pracy jest również zróżnicowany. Obok takich krajów, jak Węgry, Bułgaria, NRD, które charakteryzują się wysokim poziomem rozwoju handlu zagranicznego, występują także kraje o bardzo dużym stopniu samowystarczalności, do których przede wszystkim należy Związek Radziecki.

W obrotach wzajemnych krajów RWPG w latach siedemdziesiątych dominowały dwie podstawowe grupy towarowe: a) maszyny i urządzenia (45,5% globalnego handlu); b) paliwa, surowce i materiały (34,9% globalnych obrotów). Potwierdza to tezę o wykorzystywaniu obrotów handlu zagranicznego przede wszystkim do usuwania powstających „wąskich gardeł” w procesie rozwoju krajów członkowskich RWPG, głównie w sferze produkcji środków produkcji (w dziale A). Towary wytwarzane w gałęziach przemysłu na potrzeby rynku (należące do działu B) stanowiły bowiem zaledwie 19,6% wzajemnych obrotów w ramach RWPG.

Analizując rozkład natężenia wzajemnej wymiany handlowej krajów RWPG można stwierdzić, że najbardziej ściśle powiązania handlowe łączy poszczególne kraje członkowskie ze Związkiem Radzieckim. Obroty handlowe między tymi krajami a ZSRR są przeciętnie sześciokrotnie bardziej intensywne od pozostałych strumieni handlowych i obecnie stanowią aż 72,2% globalnej wymiany handlowej w ramach RWPG⁴.

W konsekwencji ogólny układ powiązań handlowych w ramach RWPG zaczął kształtować się według modelu handlu koncentrycznego (monocentrycznego); największy wzrost strumieni handlu wystąpił na linii Związek Radziecki — pozostałe kraje członkowskie. Cechą najbardziej charakterystyczną tego modelu handlu jest jednak wyraźny brak symetrii relatywnego znaczenia tych powiązań w skali całego ugrupowania. Gdy udział eksportu krajów członkowskich RWPG do Związku Radzieckiego w ogólnym eksporcie tych krajów na obszarze rynku RWPG waha się od 65 do 80%, analogiczny udział eksportu RWPG do pozostałych krajów (z wyjątkiem ZSRR) jest wielokrotnie mniejszy i wynosi zaledwie 15%. Dlatego rynek wewnętrzny Związku Radzieckiego w całości obrotów wzajemnych jest dla krajów RWPG rynkiem podstawowym, podczas gdy rynki pozostałych krajów członkowskich odgrywają rolę pomocniczą (a niekiedy nawet marginesową). Z początkiem lat osiemdziesiątych nastąpił wprawdzie wzrost udziału eksportu do pozostałych krajów RWPG (poza rynkiem ZSRR), ale nie jest na tyle znaczny, aby zmniejszyć dużą różnicę wagi eksportu krajów RWPG do Związku Radzieckiego.

2.3. POWIĄZANIA HANDLOWE MIĘDZY EWG I RWPG

Z punktu widzenia krajów RWPG ważne jest znaczenie handlu między blokami dla obu partnerów wymiany, dynamika oraz struktura towarowa tej wymiany towarowej. Lata siedemdziesiąte były okresem wysokich obrotów, wysokiego tempa ich wzrostu przy jednoczesnej wyraźnej asymetrii tych obrotów, mierzonej udziałem w całości obrotów (eksportu i/lub importu) każdego z ugrupowań. Ilustruje to tabela 6. Wspomniana wyżej asymetria występuje również przy analizie struktury towarowej obrotów i udziału eksportu i importu poszczególnych grup towarowych w handlu EWG—RWPG. Wyraźnie wyższe są udziały tych obrotów w eksporcie i imporcie RWPG.

W całym okresie istnienia obu ugrupowań stopień zaangażowania państw EWG w międzynarodowym podziale pracy był kilkakrotnie wyższy od stopnia zaangażowania krajów RWPG. Udział państw EWG w

⁴ Por.: J. Karpiński, E. Najlepszy, *Intensywność i struktura wzajemnych obrotów handlowych europejskich krajów RWPG*, Poznań 1986 (maszynopis powielony).

Tabela 6

Rozwój handlu wzajemnego krajów członkowskich EWG i RWPG w latach 1970 - 1979

Lata	Import krajów RWPG				Eksport krajów RWPG			
	wartość w mln dolarów (fob)	1970=100	udział w imporcie RWPG	udział w eksporcie EWG	wartość w mln dolarów (gif)	1970=100	udział w eksporcie RWPG	udział w imporcie EWG
1970	4 513,8	100,0	15,0	4,0	4 123,6	100,0	13,4	3,5
1975	15 431,0	341,9	18,2	5,2	11 031,5	267,5	14,6	3,7
1976	16 608,7	368,0	17,5	5,1	13 801,7	334,7	15,7	4,0
1978	19 357,4	428,8	16,1	4,2	16 515,1	400,5	14,4	3,6
1979	22 169,7	491,2	16,4	.	22 796,9	552,8	16,7	.

Źródło: J. Misala, *Powiązania rzeczowe z zagranicą a rozwój gospodarczy krajów EWG i RWPG w latach 70-tych*, w: *Stymulatory rozwoju w procesach integracji krajów EWG RWPG*, Łódź 1982, s. 97.

światowych obrotach wyniósł 36%, podczas gdy dla RWPG nie przekraczał 10%. Import *per capita* w EWG wzrósł z 466 dolarów w 1970 r. do 2271 dolarów w 1979 r., natomiast w państwach RWPG w tym samym okresie był to wzrost z 89 do 311 dolarów (wielkości dla eksportu są podobne).

Dla porównania roli handlu zagranicznego w obu ugrupowaniach można się posłużyć również:

— relacją udziału w eksporcie do udziału w powierzchni świata, dla EWG ten wskaźnik wynosi około 32%, dla krajów RWPG około 0,5%;

— relacją udziału w eksporcie do udziału w ludności świata, dla EWG ten wskaźnik wynosi około 6%, dla RWPG około 1%.

Wskaźnikiem znaczenia handlu zagranicznego dla gospodarki mogą być miary elastyczności dochodowej obrotów. Kształtowały się one na różnych poziomach w poszczególnych państwach członkowskich obu ugrupowań, w żadnym jednak z państw członkowskich RWPG nie przekroczyły 2,0 (por. tabela 7).

Tabela 7

Dochodowa elastyczność eksportu i importu
w wybranych państwach członkowskich RWPG
i EWG w latach 1970 - 1979

Kraje	Elastyczność dochodowa	
	importu	eksportu
Belgia	1,81	1,63
Dania	1,29	1,57
Francja	1,84	1,92
Holandia	1,39	1,84
Irlandia	1,78	2,27
RFN	2,31	2,31
Włochy	1,17	2,52
Wielka Brytania	2,10	3,90
Bułgaria	1,66	1,81
Czechosłowacja	1,25	1,38
NRD	1,64	1,69
Polska	1,26	1,20
Węgry	1,26	1,62
ZSRR	1,88	1,43

Źródło: J. Misala, *Powiązania rzeczowe z zagranicą*, s. 92.

W latach siedemdziesiątych handel zagraniczny wpływał na zróżnicowanie tempa wzrostu dochodu narodowego wytworzonego oraz podzielonego w obu ugrupowaniach, a także na przyspieszenie tempa wzrostu dochodu narodowego wytworzonego (np. poprzez wzrost wydajności pracy).

3. FORMY I ZAKRES PRZEPIYU KAPITAŁU W UGRUPOWANIACH EWG I RWPG

W zakresie przepływu kapitału w obrębie państw członkowskich i w grupie krajów socjalistycznych uwidaczniają się już od samego początku znaczne różnice. Przede wszystkim występują różnice w kryteriach i przesłankach leżących u podstaw decyzji o międzynarodowym przepływie kapitałów. W gospodarce krajów socjalistycznych o formach i zakresie wykorzystania międzynarodowych kapitałów decydują rachunki i kalkulacje szczebli makroekonomicznych. Dlatego w praktyce mogą wystąpić tylko przepływ kapitałów państwowych i międzynarodowych instytucji finansowych (Międzynarodowy Bank Inwestycyjny, Międzynarodowy Bank Współpracy Gospodarczej). Ruch kapitałów ma przy tym głównie charakter średnio- lub długoterminowy i nie wynika z różnic w efektywności wykorzystania w poszczególnych krajach członkowskich. Jak wiadomo, podstawowym motywem przepływów kapitałowych na międzynarodowym rynku krajów EWG jest ich najbardziej zyskowna lokata. W krajach RWPG natomiast przepływy kapitałowe są w głównym stopniu środkiem niesienia pomocy ekonomicznej dla krajów należących do tego ugrupowania integracyjnego⁵.

Dominującą formą przepływu kapitałowego w ramach RWPG jest zaciąganie pożyczek państwowych (kapitał pożyczkowy). Przepływ kapitału produkcyjnego, który w krajach EWG odgrywa największą rolę, w stosunkach z krajami RWPG występuje w niewielkim zakresie.

3.1. PRZEPIYU KAPITAŁOWE A PROCESY INTEGRACYJNE W EWG

Przepływy kapitałowe, głównie w postaci inwestycji bezpośrednich, stanowią istotny czynnik kształtowania struktury gospodarczej ugrupowania integracyjnego, w uzupełnieniu procesów inwestycyjnych prowadzonych przez poszczególne państwa członkowskie na podstawie własnych (wewnętrznych) zasobów kapitałowych.

Inwestycje zagraniczne stanowić mogą wynik względnej nadwyżki kapitałowej w kraju eksportującym (przy wysokiej skłonności do oszczędności i niskiej skłonności do inwestowania), mogą być efektem różnic w stopach zysku, skutkiem dążenia do penetracji rynku partnera, wynikiem, konieczności lepszego dostosowania produktu finalnego do indywidualnych gustów partnera. Inwestor zagraniczny kierować się może w swej motywacji dążeniem do obniżki kosztów transportu (towary masowe), możliwością osiągnięcia korzyści skali oraz korzyści wynikających

⁵ Por.: P. Bożyk, M. Guzek, *Teoria integracji gospodarczej*, Warszawa 1980, s. 326-327.

z dostępu do potencjału naukowo-badawczego partnera (zamówienie filii na prace wykonane w miejscowych laboratoriach) czy również dostępu do jego rynku kapitałowego. W ramach unii celnej czy wspólnego rynku o niedoskonałych warunkach konkurencji inwestycje bezpośrednie stanowić mogą instrument omijania barier pozataryfowych, takich jak odmienne standardy techniczne czy normy ochrony zdrowia bądź polityka zakupów państwowych. Napływ kapitałów spoza unii celnej może być motywowany dążeniem do lokowania eksportu na rynku lokalnym z ominięciem barier celnych i pozataryfowych.

Analizę związku przepływów kapitałowych z przebiegiem procesów integracyjnych rozpatrzmy w podziale na przepływy wewnątrz EWG oraz przepływy między EWG a resztą świata.

W porównaniu z inwestycjami bezpośrednimi pochodzenia amerykańskiego, inwestycje bezpośrednie krajów EWG na terenie Wspólnoty są zjawiskiem słabiej zbadanym i udokumentowanym statystycznie. Wykaz inwestycji bezpośrednich na obszarze Wspólnoty EWG zawiera tabela 8. Jak z niej wynika, największymi eksporterami kapitału na obszarze Wspólnoty są RFN, Holandia i Wielka Brytania. Najbardziej dynamiczny okres inwestycji bezpośrednich krajów EWG na terenie Wspólnoty przypada na lata 1970-1978, kiedy to absolutna wartość tych inwestycji wzrosła pięciokrotnie, osiągając 82% wartości amerykańskich inwestycji bezpośrednich na terenie EWG (9). Dla porównania w 1970 r. stanowiła ona dla EWG (6) tylko 35% wartości amerykańskich inwestycji bezpośrednich.

Firmy międzynarodowe w skali EWG tworzone są głównie w dziedzinach zaawansowanych technologicznie, takich jak przemysł hutniczy, produkcja maszyn i urządzeń sterowanych numerycznie, przemysł elektroniczny. W dziedzinach tych firmy międzynarodowe uzyskują zysk nadzwyczajny (z racji wyprzedzenia technologicznego) i skutecznie konkurują z firmami lokalnymi, które często wykupują.

Eksport kapitału europejskiego na terenie EWG stanowi więc z jednej strony nośnik postępu technicznego i technologicznego, przyczyniając się do rozwoju procesów specjalizacji (w ramach wewnątrzkooperacyjnego podziału pracy i wymiany międzynarodowej). Jest on jednocześnie odpowiedzią na „wyzwanie amerykańskie” i odpowiednikiem zjawiska umiędzynarodowienia kapitału. Firmy międzynarodowe wykorzystują warunki poszerzonego rynku europejskiego, dostosowując się stosunkowo najszybciej do zmian w strukturze międzynarodowego podziału pracy, dokonujących się w skali globalnej. Z punktu widzenia krajów stanowią one mogą zagrożenie mniejszych firm narodowych, których szanse maleją w konkurencji z wielkim kapitałem. W zakresie transferu kapitału między EWG a resztą świata podstawowe znaczenie odgrywają bezpośrednie inwestycje amerykańskie. Amerykańskie inwestycje bezpo-

Tabela 8

Wielkość bezpośrednich inwestycji krajów EWG na obszarze Wspólnoty w 1978 roku (szacunkowo w milionach dolarów)

Kraj importer	Kraj eksporter	RFN	Francja	Belgia Luksemburg	Holandia	Włochy	Dania	Irlandia	Wielka Brytania	EWG (9)
RFN			2221	1463	4 394	312	183	4	3 579	12 156
Francja		2 930		946	2 081	476	65	15	2 441	8 954
Belgia + Luksemburg		3 192	800		2 081	109	124	—*	1 875	8 181
Holandia		2 026	684	833		46	37	—	1 610	5 200
Włochy		715	608	—	42		14	—	573	1 952
Dania		—	1	45	185	62		—	389	672
Irlandia		—	20	—	93	—	—	—	1 253	1 366
Wielka Brytania		1 008	956	713	3 052	247	199	160		6 335
EWG (9)		10 277	5254	4000	11 928	1252	622	179	11 720	44 816

* — brak danych.

Źródło: J. Pelkmans, *Market Integration in the European Community*, the Hague 1984, s. 142.

średnie zwiększyły się w EWG (6) z 3104 mln dolarów w 1961 r. do 11 774 milionów dolarów w 1970 r. (+279%), z czego na inwestycje w przemyśle przypada odpowiednio 1659 mln dolarów i 7177 mln dolarów w tych latach (wzrost o 333%). Wartość tych inwestycji w 1970 r. dwukrotnie przewyższała wartość europejskich (EWG — 6) inwestycji bezpośrednich na terenie Stanów Zjednoczonych. W 1980 r. wartość tych inwestycji w EWG wzrosła do 76 mld dolarów.

Filie amerykańskich korporacji międzynarodowych w 1966 r. dawały 2,37% GDP średnio dla całej Wspólnoty, choć w niektórych państwach wskaźnik ten był wyższy (3,4% GDP Belgii i Luksemburga, 4,6% GDP Wielkiej Brytanii). Również z punktu widzenia interesów amerykańskich obszar EWG zyskiwał na znaczeniu, zwiększając udział w ogólnych inwestycjach zagranicznych USA z 7% w 1958 r. do 15,8% w 1971 r. i 36% w 1980 r.

W przekroju gałęziowym okazuje się, że kapitały amerykańskie były lokowane przede wszystkim w gałęziach wzrostu krajów Wspólnoty, w tym głównie w przemyśle chemicznym, elektronicznym oraz w produkcji środków transportu.

W przypadku niektórych towarów firmy amerykańskie stały się monopolistami na rynku Wspólnoty, kontrolując np. 95% produkcji obwodów scalonych EWG i 80% produkcji maszyn elektronicznych. Przypływ kapitału amerykańskiego oznaczał pobudzenie i zaostrenie konkurencji technologicznej na rynku europejskim, a także groźbę podporządkowania niektórych zaawansowanych technologicznie dziedzin kapitałowi amerykańskiemu. Szczegółowe analizy struktury przemysłu EWG w latach sześćdziesiątych wskazują na jej upodobnienie do struktury przemysłu amerykańskiego sprzed dziesięciu, a nawet dwudziestu lat⁶, co daje przewagę bardziej doświadczonym firmom amerykańskim na rynku EWG. Paradoksem jest, że korporacje amerykańskie wcześniej i w większym stopniu niż firmy Wspólnoty korzystały z dobrodziejstw zintegrowanego wspólnego rynku, przenosząc nań doświadczenie produkcyjne, technologiczne, organizacyjne, marketingowe zza Atlantyku.

3.2. ROLA PRZEPLÝWÓW KAPITAŁOWYCH WE WSPÓŁPRACY GOSPODARCZEJ KRAJÓW RWPG

Trzeba na początku zaznaczyć, że pomimo występowania znacznych nawet różnic w strukturze zasobów oraz efektywności ich wykorzystania pomiędzy krajami członkowskimi RWPG, w żadnym kraju tego ugrupowania nie ma takich nadwyżek kapitału, których zastosowanie wiązałoby się z koniecznością dokonania transferu w skali międzynarodowej.

⁶ Por : R. Mikessel, *Decisive factors in the flow of American direct investment to Europe*, *Economia Internazionale*, August 1967.

Aktualnie ruch kapitałów, jaki występuje w skali RWPG, sprowadza się głównie do:

a) łagodzenia skutków nierównomiernego wyposażenia poszczególnych krajów członkowskich w zasoby naturalne,

b) bardziej równomiernego rozłożenia ciężaru nakładów i ryzyka inwestowania w przemysłach wydobywczych między zainteresowane kraje,

c) inicjowania wspólnej budowy potencjału specjalizacyjno-kooperacyjnego w określonych gałęziach przemysłu przetwórczego. W latach pięćdziesiątych dostawcą kapitałów w przeważającej mierze były takie kraje, jak: ZSRR, NRD, Czechosłowacja. Kraje te udzielały pomocy ekonomicznej na finansowanie rozwoju najbardziej zacofanych gałęzi przemysłu w innych krajach członkowskich w formie kredytów inwestycyjnych na łączną kwotę 14,2 mld rubli. Z tego Polsce przyznano 5,4 mld rubli, Bułgarii 2,4 mld rubli i Węgrom — 2,0 mld rubli⁷. Udzielone kredyty zagraniczne tym krajom stanowiły jednak niewielki odsetek ich całkowitych nakładów inwestycyjnych przeznaczonych na rozbudowę bazy materialno-technicznej. Udział kapitałów zagranicznych w realizowanych w tych krajach inwestycjach wyniósł na przykład w Polsce — 2,8% (w tym otrzymanych z ZSRR — 2%), na Węgrzech — 4,4% (w tym otrzymanych z ZSRR — 4%), w Rumunii — 7% (w tym otrzymanych z ZSRR — 6%) i tylko w Bułgarii osiągnął poziom aż 32,2% (w tym z ZSRR — 27%)⁸.

Z punktu widzenia ogólnej struktury międzynarodowych lokat kapitałowych decydujące znaczenie miało finansowanie rozwoju bazy paliwo-surowcowej specjalizacji i kooperacji produkcji w przemysłach przetwórczych. Niewielką rolę odgrywa także przepływ kapitału wywołany tworzeniem wspólnych przedsiębiorstw i międzynarodowych organizacji gospodarczych w formie inwestycji bezpośrednich. Podobnie niewielkie przepływy kapitału związane są z rozwiązywaniem problemów postępu naukowo-technicznego.

Również w okresie lat siedemdziesiątych w krajach RWPG nie zaszły bardziej istotne zmiany w strukturze przepływu kapitałów. Dla przykładu w latach 1976 - 1980 wartość nakładów kapitałowych związanych z przedsiębiorstwami integracyjnymi w ramach RWPG szacuje się na blisko 9 mld rubli transferowych. Zdecydowana większość tych przepływów odbywała się za pośrednictwem Międzynarodowego Banku Inwestycyjnego w Moskwie, który skredytował budowę i rekonstrukcję ponad 60 wielkich obiektów inwestycyjnych. Większość kredytów inwestycyjnych udzielanych przez Międzynarodowy Bank Inwestycyjny przeznac-

⁷ Por.: J. Biskup, E. Zawadzki, *Przepływy czynników produkcji między gospodarkami krajów socjalistycznych*, Ekonomista 1983, nr 1, s. 133.

⁸ Ibidem, s. 133.

czono na rozwój przemysłu paliwowo-energetycznego. Przepływ kapitałów do takich gałęzi, jak przemysł maszynowy, elektrotechniczny, chemiczny, lekki itp. nie odgrywał nadal większego znaczenia.

Na ukształtowanie takiej struktury przepływu kapitału ma wpływ przede wszystkim konieczność pokonania bariery energetyczno-surowcowej w krajach RWPG, wobec ciągle jeszcze szczupłych posiadanych zasobów kapitałowych. Wydaje się jednak, że szczupłość środków kapitałowych, jakimi dysponują poszczególne kraje członkowskie, wynika jednak przede wszystkim z przyjętych założeń polityki ekonomicznej w tych krajach. Wyrażają się one w bezwzględnym dążeniu do pełnego wykorzystania posiadanych zasobów produkcyjnych głównie w obrębie gospodarki własnego kraju.

4. INWESTYCJE I PRZEPIY W TECHNOLOGII JAKO CZYNNIK ADAPTACJI STRUKTUR GOSPODARCZYCH DO WARUNKÓW KONKURENCJI ŚWIATOWEJ

4.1. ROZPRZESTRZENIANIE SIĘ INNOWACJI TECHNOLOGICZNYCH A KONKURENCYJNOŚĆ EWG

Pozycja konkurencyjna EWG na rynku światowym jest w dużej mierze zdeterminowana przez konkurencyjność jej dziedzin postępowych, ta z kolei zależy od nakładów na prace badawczo-rozwojowe (B + R).

Udział państw i regionów w światowych nakładach na B + R w 1980 r. kształtował się następująco: Stany Zjednoczone AP — 33%, ZSRR — — 25%, Europa Zachodnia — 25%, Japonia 12%.

Należy pamiętać, że dość wysoki udział Europy Zachodniej w globalnych wydatkach na B + R jest sumą nakładów narodowych, a więc, przy braku odpowiedniej koordynacji prac naukowo-badawczych — występuje większe rozproszenie, a stąd mniejsza efektywność tych nakładów⁹. Europa Zachodnia nie korzysta też w takiej mierze, jak ma to miejsce w USA, z efektu rozprzestrzeniania się wyników prac naukowo-badawczych prowadzonych w sektorze wojskowym i przemyśle kosmicznym¹⁰.

O pozycji państw EWG w dziedzinie B + R i innowacji świadczyć może również technologiczny bilans płatniczy będący zestawieniem należ-

⁹ Na przykład w latach 1977 - 1981 kraje EWG przeznaczyły 500 mld dolarów na badania nad mikroprocesorami, podczas gdy Japonia przeznaczyła na ten cel 250 mln dolarów; obecnie Japonia dostarcza na rynek światowy 40% mikroprocesorów, podczas gdy udział EWG w tych dostawach wynosi 10%. Por.: *Investing in Europe's future*, EIB Oxford 1983, s. 54.

¹⁰ Udział USA w wydatkach na B + R w dziedzinie wojskowej wyniósł w 1982 r. — 71,3% całości nakładów państw OECD na ten cel, udział EWG wyniósł — 26,3%. Por.: *Why do Some Countries Innovate More than Others*, Bruxelles, Centre for European Policy Studies, 1984.

ności i zobowiązań związanych z uzyskiwaniem i udzielaniem licencji i patentów. Zamyka się on poważnym deficytem państw EWG:

Tabela 9

Bilans technologiczny (mln dolarów)

Kraje	Lata	
	1972	1978
USA	3102	4337
Japonia	-760	-219
EWG	-927	-922

Źródło: *Why do Some Countries Innovate More than Others?*, Brussels 1984, s. 42.

przy czym saldo to nie ulega poprawie (w przeciwieństwie do salda Japonii).

O pozycji konkurencyjnej EWG w dziedzinach postępochnych świadczą jej udziały w sprzedaży wyrobów tych gałęzi (por. tabela 10).

O słabszej pozycji EWG w dziedzinach zaawansowanych technologicznie świadczą też salda w handlu wyrobami tych dziedzin w porównaniu z saldami konkurentów. Podczas gdy Japonia odnotowuje globalną nadwyżkę w wysokości 19,5 mld dolarów¹¹, będącą sumą nadwyżek w handlu ze wszystkimi krajami OECD, a USA — nadwyżkę w wysokości 16,6 mld dolarów (przy deficycie w handlu z Japonią w wysokości 3,1 mld dolarów), państwa EWG odnotowują deficyt w handlu z pozostałymi państwami OECD (— 8 mld dolarów), a ich końcowa nadwyżka jest je-

Tabela 10

Udziały firm amerykańskich, europejskich i japońskich w sprzedaży wybranych towarów postępochnych

Wyrób	Firmy			Razem
	amerykańskie	europejskie	japońskie	
Półprzewodniki	64	9	27	100
Komputery	82	9	9	100
Oprogramowanie (software)	89	10	1	100
Usługi informatyczne (+ łączność)	62	29	9	100
Satelity	81	13	4	
Naziemne stacje łączności satelitarnej	27	33	35	100

Źródło: *Why do Some Countries*, s. 42.

¹¹ Japonia dominuje np. na rynku sprzętu video, z udziałem 80% w zaopatrzeniu rynku zachodnioeuropejskiego.

dynie rezultatem dodatniego bilansu w handlu towarami postępowochnymi z krajami Trzeciego Świata i Europy Wschodniej.

Pobudzanie postępu w dziedzinie innowacji i przepływu technologii wobec słabszej pozycji konkurencyjnej EWG w stosunku do USA i Japonii wymaga udziału interwencjonizmu państwowego i przebiega na trzech płaszczyznach:

- polityki w stosunku do korporacji narodowych¹²,
- polityki w stosunku do korporacji międzynarodowych,
- polityki naukowo-badawczej na szczeblu Wspólnoty.

W stosunku do korporacji rządy państw Wspólnoty stosują instrumenty polityki przemysłowej i polityki handlowej. Wymienić tu można wszelkie posunięcia forsujące pozycję „liderów narodowych” od instrumentów finansowych i fiskalnych, poprzez tworzenie „parków technologicznych” stymulujących innowacje w wybranych dziedzinach i ułatwiających ich wdrażanie, politykę zakupów państwowych, aż po wprowadzanie barier pozataryfowych chroniących rozwijające się dziedziny przemysłu (np. odprawy celne japońskiego sprzętu video we Francji).

Korporacje międzynarodowe (głównie amerykańskie) są nośnikiem postępu technicznego i technologicznego w większości dziedzin, w których dokonują inwestycji bezpośrednich na obszarze EWG. Rządy zachodnioeuropejskie stwarzając zachęty dla napływu tego kapitału i idącego za nim transferu technologii, mają często świadomość wyboru mniejszego zła i częściowej utraty kontroli nad „luką technologiczną” (filie produkują głównie towary znajdujące się w fazie „dojrzałości produktu” zgodnie z teorią cyklu życia produktu Vernona).

Polityka naukowo-badawcza na szczeblu Wspólnot Europejskich datuje się od decyzji Rady Ministerialnej Wspólnot z 14 stycznia 1974 r. w sprawie koordynacji polityk narodowych i definiowania akcji w zakresie nauki i technologii, leżących we wspólnym interesie. Wspólna polityka naukowo-badawcza przybiera formy akcji bezpośrednich i akcji pośrednich.

Akcje bezpośrednie prowadzone są w placówkach Wspólnego Ośrodka Badawczego (założonego w ramach działalności Euratomu)¹³ znajdujących się w czterech państwach Wspólnoty. Są one w 100% finansowane z budżetu Wspólnot Europejskich i dotyczą kwestii pokojowego wyko-

¹² Dla przykładu w produkcji obwodów scalonych (Philips) i komputerów (CII-HB) największe firmy europejskie znajdują się dopiero na 10 miejscu wśród konkurentów na świecie, wśród największych producentów robotów nie ma żadnej firmy europejskiej. We wszystkich tych dziedzinach związanych z elektroniką, które odnotowują rozwój w tempie 10 - 30% rocznie, największe udziały w eksporcie i zyski odnotowują firmy amerykańskie i japońskie.

¹³ Zgodnie z Traktatem Paryskim o utworzeniu Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali wspólne przedsięwzięcia naukowo-badawcze w tych dziedzinach finansowane są ze środków EWWiS.

rzystania energii jądrowej, promieniowania radioaktywnego, zagospodarowania materiałów jądrowych oraz bezpiecznego składowania odpadów radioaktywnych. O roli wspólnych badań w dziedzinie atomistyki świadczy fakt, że do 1980 r. pochłaniały one ponad połowę środków przeznaczonych na wspólne prace naukowo-badawcze¹⁴.

Programy akcji pośredniej w dziedzinie prac naukowo-badawczych obejmują zarówno projekty, w których władze Wspólnot podejmują się zarówno koordynacji, jak i częściowego finansowania interesujących prac naukowo-badawczych realizowanych w kilku ośrodkach uniwersyteckich (wybranych z nadesłanych ofert), jak i te projekty, którym zapewnia się tylko koordynację i wymianę rezultatów prac prowadzonych w ośrodkach narodowych i przez nie w całości finansowanych.

Nowy program wspólnej polityki naukowo-badawczej na lata 1984 - 1987 przewiduje zwiększenie do 37% udziału nakładów na poprawę konkurencyjności zachodnioeuropejskiego przemysłu oraz nieznaczne zmniejszenie, do 49%, nakładów na badania w dziedzinie atomistyki¹⁵. Największym przedsięwzięciem Wspólnot w latach 1984 - 1989 jest projekt ESPRIT w dziedzinie rozwoju technologii informatycznych. Koszt tego przedsięwzięcia szacuje się na 1,5 mld ECU, przy czym 750 mln ECU pochodzić będzie z budżetu Wspólnot, a pozostałe 750 mln ECU ze środków firm, które uzyskują kontrakty w tym przedsięwzięciu¹⁶. Wydaje się, że projekt ESPRIT (European Strategic Programme for R + D in Information Technologies) może w istotnym stopniu przyczynić się do poprawy pozycji konkurencyjnej i zwiększenia stopnia specjalizacji państw EWG w dziedzinach postępowych.

Wspólne przedsięwzięcia w skali międzynarodowej podejmowane są również poza strukturami Wspólnot Europejskich. Dotyczy to np. współpracy w dziedzinie przemysłu lotniczego (Concorde, Aribus), przemysłu kosmicznego (w ramach Europejskiej Agencji Kosmicznej — ESA) czy programów współpracy obejmującej przedstawicieli 19 państw w ramach grupy COST (European Cooperation on Scientific and Technical Research).

Państwa EWG przeznaczają około 10% środków ze swych budżetów

¹⁴ Najbardziej spektakularnym przykładem wspólnej (w 80% finansowanej z budżetu Wspólnot) akcji w dziedzinie atomistyki jest projekt reaktora fuzji termojądrowej JET (Joint European Torus) zlokalizowany w Culham (Wielka Brytania).

¹⁵ O trudnościach finansowych Wspólnot świadczy fakt, że po wstępnym przyjęciu 5-letniego budżetu na finansowanie B + R (w wysokości 600 mln ECU), w lipcu 1983 r. Rada Ministerialna zrezygnowała z określenia pułapu wydatków na poszczególne pozycje, poprzestając jedynie na określeniu ich proporcji, wobec trudności określenia całości dostępnych z budżetu środków.

¹⁶ *The foundations and current State of European Community research* — referat, jaki przedstawił Ch. Fischer-Dieskau, na konferencji w Gdańsku w listopadzie 1984 r.

naukowo-badawczych na finansowanie przedsięwzięć międzynarodowych (z tego jedną piątą, a więc 2% całości środków, na badania w ramach Wspólnoty). Świadczy to o ciągle niewielkiej roli wspólnej polityki naukowo-badawczej w porównaniu z badaniami prowadzonymi na szczeblu przedsiębiorstw (narodowych i międzynarodowych). Projekt ESPRIT może świadczyć, że wspólna polityka B+R będzie w przyszłości (w powiązaniu ze wspólną polityką przemysłową) pełnić rolę strategiczną w kształtowaniu struktury i konkurencyjności przemysłu EWG.

4.2. ZWOLNIENIE DYNAMIKI PROCESÓW INNOWACYJNYCH W RAMACH RWPG

W ramach współpracy gospodarczej krajów RWPG zasada preferowania procesów innowacyjnych i wyrobów technologicznych intensywnych jest ważnym kryterium wyboru specjalizacji (międzynarodowej. Odgrywa także poważną rolę przy opracowywaniu założeń polityki naukowo-technicznej i przemysłowej każdego kraju, a także oddziaływa na międzynarodową współpracę naukowo-techniczną w ramach RWPG. Istnieje zgodne przekonanie, że w najbliższej perspektywie niezbędne będą znacznie wyższe aniżeli dotąd nakłady przeznaczane na badania i rozwój (B + R), dla uzyskania pożądanego zakresu rozpowszechnienia technologicznych innowacji w strategicznych dziedzinach techniki i przemysłu. Szybki rozwój postępu technicznego nie jest jednak możliwy w skali pojedynczego kraju, ponieważ z reguły wymaga nakładów przekraczających jego możliwości. Dlatego już na początku lat siedemdziesiątych Komitet Wykonawczy RWPG opracował organizacyjno-prawne i ekonomiczne zasady współpracy naukowo-technicznej krajów członkowskich, a także zasady bezpośredniej działalności RWPG w tej dziedzinie.

W wyniku dążenia rządów krajów RWPG do rozwoju dziedzin nowoczesnych zapoczątkowany został rozwój nowych gałęzi i branż przemysłu związanych głównie z obsługą współczesnego postępu naukowo-technicznego. W latach 1970 - 1982 w większości europejskich krajów RWPG udział stosunkowo najbardziej nowoczesnych dziedzin produkcji, jak przemysł elektrotechniczny, teletechniczny, precyzyjny, petrochemiczny, obrabiarek numerycznych, automatyki przemysłowej, informatyki i robotów oraz manipulatorów przemysłowych zwiększył się z 7,8% do około 11% całej produkcji przemysłowej.

Pomimo niewątpliwego przyspieszenia rozwoju postępu technicznego i zwiększenia nakładów na badania naukowe kraje RWPG jednak nie były w stanie na początku lat osiemdziesiątych utrzymać innowacyjnej intensywności wdrożeń i upowszechnień technologicznie zaawansowanych wyrobów realizowanych w wysoko uprzemysłowionych krajach kapitalistycznych. Decydujące znaczenie w tym okresie miał szybki postęp

techniczny w takich dziedzinach przemysłu, jak mikroelektronika, technika mikroprocesorowa, produkcja i udoskonalanie manipulatorów i robotów przemysłowych, biotechnologia, rozwój systemów komputerowych itp. W rezultacie uzyskanej obecnie znacznej przewagi w opracowaniach i wdrożeniach produkcji technologicznie intensywnej obserwuje się dalsze poszerzenie się luki technologicznej między najbardziej rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi a krajami RWPG.

Niewątpliwie ilościowe określenie luki technologicznej napotyka szereg trudności metodologicznych i statystycznych. Brak jest w szczególności powszechnie uznanych i precyzyjnie określonych mierników luki technologicznej. Wydaje się jednak, że dla celów porównawczej analizy należałoby raczej wykorzystywać mierniki pokazujące to, co powstaje na wyjściu sfery R+B (Rozwój+Badania), a więc przede wszystkim efekty postępu naukowo-technicznego: wynalazki, nowe technologie, nowe produkty, innowacje organizacyjne itp.

Jednym z najbardziej dogodnych mierników różnych efektów postępu naukowo-technicznego (z uwagi na dostępność danych statystycznych) są informacje o patentach, które publikuje Światowa Organizacja Własności Intelektualnej (WIPO). W wielu opracowaniach i empirycznych badaniach wskazuje się bardzo silny, bezpośredni związek między liczbą zgłaszanych wynalazków do opatentowania a rozwojem eksportu¹⁷. Patenty są w szczególności związane z eksportem towarów technologicznie intensywnych oraz z eksportem myśli naukowo-technicznej. W krajach członkowskich RWPG obserwuje się zróżnicowaną sytuację w dziedzinie patentowania. W latach siedemdziesiątych w większości krajów RWPG znacznie spadła aktywność patentowa. W 1980 r. łączna liczba patentów uzyskanych za granicą przez kraje RWPG (z wyjątkiem ZSRR) nie przekroczyła poziomu Włoch (5888 patentów).

Mała aktywność patentowa krajów RWPG może być wynikiem odmiennej struktury eksportu tych krajów w porównaniu ze strukturą eksportu rozwiniętych krajów kapitalistycznych. W krajach socjalistycznych niższy jest udział wyrobów technologicznie intensywnych w eksporcie wyrobów przemysłowych, natomiast wyższy udział wyrobów tradycyjnych, które nie wymagają ochrony patentowej. Duża część wynalazków jest także zgłaszana za granicę z myślą o ich samodzielnej sprzedaży, bez powiązania z rozwojem produkcji eksportowej. Niska jest wciąż także efektywność sfery R+D, wskutek niedostatecznych zachęt zarówno dla działalności wynalazczej, jak i wdrażania jej efektów.

Dane z tabeli 11 świadczą o raczej słabych wynikach krajów RWPG w ekspansji technologicznej na rynku światowym. W rezultacie pomimo

¹⁷ Por.: J. Maciejewicz, *Międzynarodowa wymiana patentowa*, Sprawy Międzynarodowe 1984, nr 2, s. 79; K. Pavitt, *R+D, Patenting and Innovating Activities. A Statistical Exploration*, Research Policy 1982, nr 11.

Tabela 11

Patenty uzyskane za granicą przez kraje RWPG (z wyłączeniem ZSRR)
w latach 1970 - 1980

Kraj	Lata		
	1970	1975	1980
Bułgaria	98	168	197
Czechosłowacja	1512	1039	505
NRD	1844	2430	653
Polska	481	382	407
Rumunia	207	150	92
Węgry	752	1260	1351
Razem	6619	8440	5774

Źródło: Zestawiono na podstawie publikacji *Industrial Property Statistics*, WIPO, Geneva za lata 1970, 1975 i 1980.

podejmowanych wysiłków, kraje RWPG nie były w stanie osiągnąć pozycji eksporterów wyspecjalizowanych w dostawach produktów o dużym udziale nowoczesnej technologii i wysoko kwalifikowanej pracy (niewrażliwych na konkurencję uprzemysłowionych krajów kapitalistycznych). Większość krajów członkowskich, co prawda w zróżnicowanym stopniu, uzależniła się od dopływu rozwiązań naukowo-technicznych z Zachodu. Jednakże brak szeregu materiałów i technologii związanych z produkcją bardziej nowoczesnych wyrobów, a także zagranicznych dostaw finalnych wyrobów charakteryzujących się wysokim poziomem jakości i wykończenia technologicznego, stał się przyczyną wysokiej importochłonności produkcji, w tym zwłaszcza licencyjnej. Spowodowało to poważne uzależnienie niektórych krajów członkowskich (Polska, Rumunia) w zaopatrzeniu materiałowo-technicznym od kapitalistycznych krajów wysoko rozwiniętych. Ten stan rzeczy w poważnym stopniu ograniczył zdolność adaptacji struktury produkcji i eksportu w krajach RWPG odpowiednio do wzrostu popytu międzynarodowego i warunków konkurencji światowej. Większość krajów RWPG zwiększyła swą zależność od produkcji i eksportów wyrobów bardziej tradycyjnych, a tym samym bardziej „wrażliwych” na konkurencję ze strony wielu krajów Trzeciego Świata.

5. PODSUMOWANIE

Rozważania zawarte w niniejszej analizie odnoszą się tylko do wybranych aspektów powiązań handlowych, kapitałowych i technologicznych i ze zrozumiałych względów nie wyczerpują całości tematu. Wydaje się jednak, że nie narażając się na niebezpieczeństwo nadmiernego

uproszczenia, można na podstawie dotychczasowych wywodów sformułować kilka wniosków ogólniejszych.

1. Na skutek wysokiej dynamiki obrotów handlu światowego w latach siedemdziesiątych udział krajów RWPG w eksporcie światowym wyraźnie się zmniejszył. Wartość eksportu w krajach RWPG wzrastała także wolniej aniżeli średnio w krajach EWG, chociaż dynamika produkcji przemysłowej krajów RWPG utrzymywała się na poziomie umożliwiającym wyższe tempo rozwoju handlu zagranicznego. W przeciwieństwie do struktury eksportu wyrobów krajów EWG, w większości krajów członkowskich RWPG struktury eksportowe nie ewoluowały analogicznie jak struktury produkcji przemysłowej w tych krajach. W konsekwencji większość krajów RWPG zachowała pozycję krajów raczej wyspecjalizowanych w eksporcie tradycyjnych wyrobów, nie wymagających wysoko zaawansowanej technologii i kwalifikowanej pracy;

2. Wyraźna dysproporcja między ogromnym popytem ZSRR zwłaszcza w zakresie wyrobów przemysłu przetwórczego a popytem innych krajów socjalistycznych jest przyczyną utrzymywania się w latach siedemdziesiątych asymetrii w strukturze geograficznej handlu wzajemnego krajów RWPG, tak charakterystycznej dla koncentrycznego modelu handlu. Intensywność powiązań handlowych poszczególnych krajów RWPG ze Związkiem Radzieckim była przeciętnie sześć razy wyższa w porównaniu z intensywnością powiązań handlowych między pozostałymi krajami w ramach RWPG. Dane dotyczące wzajemnej wymiany handlowej krajów EWG wskazują na znacznie mniejsze zróżnicowanie znaczenia wzajemnych powiązań handlowych między poszczególnymi krajami członkowskimi;

3. Analiza ruchu kapitałów wskazuje, że o ile w krajach EWG przepływy kapitału w znacznym stopniu rozszerzają możliwości rozwoju międzynarodowej wymiany handlowej, to w ramach integracji gospodarczej krajów RWPG przepływy kapitału nie mają tej doniosłości i z reguły są traktowane jako sprawy drugoplanowe. Dominuje bowiem pogląd, że podstawową formą powiązań rzeczowych między krajami członkowskimi RWPG powinna być wymiana towarów i usług;

4. Pomimo znacznych wysiłków podejmowanych w ramach RWPG dla przyspieszenia tempa postępu naukowo-technicznego osiągnięte dotychczas rezultaty raczej dowodzą słabej pozycji krajów socjalistycznych w światowej ekspansji technologicznej i aktywności innowacyjnej. Natomiast kraje EWG w większości utrzymywały swoje pozycje dostawców specjalizujących się w eksporcie produktów z dużym udziałem zaawansowanych technologii i wykwalifikowanej pracy. W przeciwieństwie zatem do sytuacji krajów RWPG, gospodarki krajów EWG wykazały stosunkowo większą zdolność adaptacji struktury produkcji przemysłowej i eksportu do tendencji zmian w strukturze popytu rynku światowego.

INTERNATIONAL TRADE AND THE TRANSFER OF PRODUCTION FACTORS
WITHIN THE EEC AND CMEA COUNTRIES

Summary

The main purpose of the article is an attempt at evaluating comparatively the changes and tendencies in commercial, financial and technological (relations occurring within the EEC and the CMEA in the '70 and the early '80.

The analysis includes the changes in the size and structure of trade resulting — among others — from the processes of specialization occurring within both groups.

The research includes also the forms and size of capital and technology flow within the EEC and CMEA and the factors determining the said flow.

The conclusions point out to a relatively higher — in comparison with the CMEA — capability of the economies of the EEC countries to adapt to the main tendencies of changes occurring in the structure of demand on world market.